

РОЗДІЛ I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ

УДК 342.53(44)»1946/1958»

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.1>

МОДЕЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО НАГЛЯДУ В IV РЕСПУБЛІЦІ У ФРАНЦІЇ: РЕАЛЬНА ОХОРОНА КОНСТИТУЦІЇ ЧИ ШВИДКИЙ ПАРАЛІЧ ІНСТИТУЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВИ

Бадида А.Ю.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Болдижар С.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Бадида А.Ю., Болдижар С.М. Модель конституційного нагляду в IV Республіці у Франції: реальна охорона Конституції чи швидкий параліч інституційної системи держави.

Вказується, Французька Республіка, її генезис у аспекті зміни форм правління, зокрема з часів революції 1789 року аж до 1958 року, породжує інтерес до її детальнішого вивчення. Перед тим як проаналізувати Четверту Республіку та норми Конституції 1946 року на предмет розподілу влад та повноважень органу конституційної юрисдикції зокрема, необхідно усвідомити колосальний досвід, який не просто необхідно знати, а й вміти застосовувати у функціонуванні власного правопорядку, навіть якщо цей досвід не є взірцевим, а, можливо, й негативним з точки зору охорони конституційних цінностей та захисту прав людини. У дискусіях про те, чи конституційний нагляд в IV Республіці у Франції є справді конституційним або псевдо конституційним, необхідно покласти крапку.

Досвід Французької Республіки у аспекті еволюції моделі конституційного нагляду є актуальним, адже саме Франція випробовувала різні «версії» останнього, у той чи інший період розвитку, надаючи їм все інше й інше наповнення.

Роль Конституційного комітету, функціонування та діяльність якого передбачена розділом XI Конституції 1946 року, є важливою для розуміння переваг саме сьогоденної моделі конституційного судочинства, що передбачена Конституцією 1958 року.

Авторами досліджено деталі виникнення Конституційного комітету, процедуру їх виборів, три-

валість мандату та його повноваження як органу конституційної юрисдикції. Зроблено висновок про те, що повноваження Конституційного комітету є перш за все повноваженнями узгодження між двома палатами парламенту. Відповідно, висновок Комітету не оголошує закон неконституційним, але передбачає, що проголошення такого закону передбачає перегляд Конституції. Іншими словами, йдеться про форму закону, а не його сутнісні характеристики.

Проаналізовано позиції французьких вчених у аспекті ставлення до діяльності Конституційного комітету у Четвертій Республіці та оцінки з точки зору здійснення ним реальної конституційної юрисдикції.

Ключові слова: конституційний нагляд, Конституційний комітет, Конституція Франції 1946 року, перегляд конституції.

Badyda A.Yu. Boldyzh S.M. Model of constitutional supervision in the French Fourth Republic: real protection of the Constitution or rapid paralysis of the institutional system of the state.

It is indicated that the French Republic, its genesis in the aspect of changing forms of government, in particular from the time of the revolution of 1789 until 1958, generates interest in its more detailed study. Before analyzing the Fourth Republic and the norms of the 1946 Constitution for the distribution of powers and powers of the body of constitutional jurisdiction, in particular, it is necessary to realize the colossal experience that is not only necessary to know, but also to be able to apply in the functioning

of one's own legal order, even if this experience is not exemplary, and perhaps negative from the point of view of protection of constitutional values and protection of human rights. In discussions about whether constitutional supervision in the IV Republic in France is truly constitutional or pseudo-constitutional, it is necessary to put an end to it.

The experience of the French Republic in the aspect of the evolution of the model of constitutional supervision is relevant, because it was France that tested different «versions» of the latter, in one or another period of development, giving them more and more different content.

The role of the Constitutional Committee, whose functioning and activities are provided for by Chapter XI of the 1946 Constitution, is important for understanding the advantages of today's model of constitutional justice provided for by the 1958 Constitution.

The authors researched the details of the Constitutional Committee's emergence, the procedure for its election, the duration of the mandate and its powers as a body of constitutional jurisdiction. It was concluded that the powers of the Constitutional Committee are primarily powers of coordination between the two chambers of the parliament. Accordingly, the Committee's conclusion does not declare the law unconstitutional, but provides that the proclamation of such a law requires a revision of the Constitution. In other words, it is about the form of the law, not its essential characteristics.

The positions of French scholars in the aspect of attitude to the activities of the Constitutional Committee in the Fourth Republic and assessment from the point of view of its exercise of real constitutional jurisdiction are analyzed.

Key words: constitutional supervision, Constitutional Committee, French Constitution of 1946, revision of the constitution.

Постановка проблеми. Французька Республіка, її генезис у аспекті зміни форм правління, зокрема з часів революції 1789 року аж до 1958 року, породжує інтерес до її детальнішого вивчення. Перед тим як проаналізувати Четверту Республіку та норми Конституції 1946 року на предмет розподілу влад та повноважень органу конституційної юрисдикції зокрема, необхідно усвідомити колосальний досвід, який не просто необхідно знати, а й вміти застосовувати у функціонуванні власного правопорядку, навіть якщо цей досвід не є взірцевим, а, можливо, й негативним з точки зору охорони конституційних цінностей та захисту прав людини. У дискусіях про те, чи конституційний нагляд в IV Республіці у Франції є справді конституційним або псевдо конституційним, необхідно покласти крапку.

Стан опрацювання. Тема статті не достатньо досліджувана в Україні. Взято за основу Конституцію Франції 1946 року та праці французьких вчених, зокрема: М. Матьє, М. Шарпі, Р. Аврїля та інших.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з того, що текст Конституції 1946 року (Четверта Республіка) сьогодні має велику цінність, адже він є частиною так званого «конституційного блоку» у Французькій Республіці. [1, С. 12] Перше, на що варто звернути увагу, є теза у Преамбулі про те, що «французький народ ще раз проголошує, що кожна людина, незалежно від раси, релігії або віросповідання, має невід'ємні та священні права». Тут же підтверджуються права, що закріплені у Декларації прав людини і громадянина 1789 року та основні принципи, визнані законами Республіки. [2]

Конституція 1946 року врегульовує правовий статус парламенту, уряду тощо, розділ IX присвячений судовій владі, зокрема Вищій раді магістратури, а у розділі XI «Перегляд Конституції» йдеться про правовий статус Конституційного комітету (*примітка автора:* з обмеженою роллю) як органу, що здійснює контроль за конституційністю законів. [2] Хоча вперше Конституційний комітет було скликано 16 червня 1948 року.

Передумови створення Конституційного комітету. Більшість тогочасних проєктів щодо регулювання та впровадження конституційного контролю передбачають, що така процедура (контроль за конституційністю) «не може бути здійснена судовим органом», оскільки «суверенітет належить народу, а не суддям». Конституційна комісія перших установчих зборів (листопад 1945 – червень 1946) прийняла принцип звернення до референдуму. [3, Р. 212]

Проєкт Конституції, прийнятий 19 квітня 1946 року першими Установчими зборами, обраними 21 жовтня 1945 року, не містив жодних положень щодо перевірки конституційності законів. Але уже другий проєкт Конституції все ж таки засновує Конституційний комітет. Саме цей текст був ратифікований народом під час референдуму, проведеного 13 жовтня 1946 року. [4] Погоджуємось з тим, що французи у кінцевому результаті «відкинули» американську модель конституційного правосуддя, також зауважимо, що це відбулося через критику Верховного Суду США, адже він сприймався як консервативний.

До речі, виникненню Конституційного комітету, як стверджує Манон Шарпі, сприяла поява Народного республіканського руху (Mouvement républicain populaire (M.R.P.)), адже ця партія, будучи прихильницею індивідуальних прав та свобод, передбачених Декларацією прав людини і громадянина 1789 року, боролася за перевірку конституційності законів. Рух пропонує народний контроль конституційності законів, тобто

контроль, останнє слово якого залишається за народом через референдум.

27 грудня 1946 року Національне зібрання прийняло резолюцію, яка врегульовувала вибори членів Конституційного комітету разом з іншими виборами, до прикладу, членів Вищої ради юстиції. Вибори відбуваються у такий спосіб: комісія загального виборчого права, регламенту та петицій приймає кандидатури, запропоновані депутатськими групами, перевіряє звання кандидатів і публікує їх в офіційному журналі за формами, передбаченою у ст. 16 регламенту, що стосується призначення членів комітетів. [5, Р. 447]

«Глибина» повноважень Конституційного комітету як органу контролю за конституційністю законів. У Четвертій Республіці контроль конституційності стосувався лише формальної правильності законів. Це могло призвести не до відміни конституційних законів, а лише до відстрочки їх обнародування до остаточного перегляду Конституції. Нагадаємо, що цей контроль забезпечував Конституційний комітет під головуванням Президента Республіки, до складу якого входили Голова Національного зібрання, Голова Ради Республіки, сім членів, що обираються Національним зібранням, та три члени, що обираються Радою Республіки (ст. 91 Конституції 1946 року). [2]

Середня тривалість мандата члена Конституційного комітету становить шість років, що більше, ніж членів парламенту. З двадцяти осіб, обраних під час існування Четвертої Республіки, шестеро переобиралися щороку. І, до речі, протягом усього періоду існування Четвертої Республіки члени, призначені Радою Республіки, призначалися трьома домінуючими партіями. [5, Р. 460]

Щодо юрисдикції Конституційного комітету. У останньому пункті статті 92 йдеться про те, що Конституційний комітет «має право приймати рішення про можливість перегляду положень I – X діючої Конституції». [2] Іншими словами, лише закони можуть бути об'єктом контролю. Крім того, це обмеження прямо спрямоване на виключення двох елементів із сфери компетенції Комітету: принципів, закріплених у Преамбулі Конституції 1946 року, та розділу XI, який передбачає перегляд Конституції та методи конституційного контролю. На думку французького автора М. Шарпі, це рішення, а саме – про виключення Преамбули з юрисдикції Комітету чітко ілюструє небажання парламенту обмежувати власний суверенітет. Таким чином, замість того, щоб надати органу контролю за конституційністю законів повноваження перевіряти сам зміст закону, автори Конституції 1946 року зробили Конституційний комітет органом контролю за формами закону. [5, Р. 461]

Тож, повноваження Конституційного комітету є перш за все повноваженнями узгодження між двома палатами парламенту. Відповідно, висновок Комітету не оголошує закон неконституційним, але передбачає, що проголошення такого закону передбачає перегляд Конституції.

Що ж до власне висновків Комітету, то вони могли бути двоякими. По-перше, якщо закон визнано таким, що відповідає положенням розділів I–X Конституції, то він може бути опублікований. По-друге, якщо закон суперечить тим самими конституційним положенням, то він може бути опублікований лише після конституційного перегляду.

На думку авторів П. Аврілья та Ж. Жіскеля, на відміну від політичних правил 1875 року, правила 1946 року мали на меті врегулювати та приборкати «міністреську нестабільність». Раціоналізація була налаштована на наступне: народ делегує свій суверенітет партіям і таким чином він контролює публічну владу. Далі, Президент республіки балансує сили призначенням президента Ради (автори мають на увазі посаду прем'єр-міністра у англійському розумінні цього терміну). І лише президент (голова) Ради користується довірою депутатів (ст. 45 Конституції), він несе відповідальність за міністерства (ст. 49) тощо. Його відкликання може привести до розпуску Національного зібрання за певних умов (дві кризи абсолютною більшістю протягом 18-тимісячного строку) (ст. 51). Автори вважають, що у Четвертій Республіці народилася руйнівна практика подвійної інвеститури. [6, Р. 32]

Французька доктрина щодо повноважень Конституційного комітету. Більшість авторів погоджуються з тим, що Конституційний комітет не здійснював реального конституційного контролю. Звісно, що є ті автори, що шукають підтвердження тому, що Конституційний комітет здійснював конституційну юрисдикцію у повному обсязі, зокрема М. Лафлен. Цей автор запевняє, що текст Конституції від 27 жовтня 1946 року встановлює реальну систему конституційних гарантій, але цей потенціал не повністю реалізований «акторами» Четвертої Республіки. Текст Конституції 1946 року підтверджує, що роль Комітету полягає в тому, «чи прийняті Національною Асамблеєю закони відповідають положенням Конституції». [7, Р. 474]. У цілому автор вважає, що, звісно, Національні збори мають переважну роль у здійсненні перегляду і це цілком відповідає конституційним ідеям Четвертої Республіки, проте це не має приводити до висновку, що рішення Конституційного комітету не мають значення.

Інші французькі вчені вважають по-своєму. «Ми не хочемо Сенату, хай живе єдина Асамблея!» Гасло 1946 року було затьмарене повільним відродженням Ради Республіки. Незважаю-

чи на волю, виражену французьким народом 05 травня 1946 року, і генерала де Голля, Конституція 1946 року обмежується «помірковним монокамералізмом». Іншими словами, Рада Республіки постає чужорідним органом для парламенту. Незважаючи на те, що остання є невід'ємною частиною законодавчої гілки влади (ст. 5 Конституції), вона позбавлена своєї представницької влади, адже «Національне зібрання одноособово голосує за закон» (ст. 13). Відповідно до закону від 27 жовтня 1946 року члени Ради обираються за складною процедурою, частково територіальними громадами, частково депутатами, у манері «забезпечити повноваження політичних партій і найповніше пропорційне представництво». Тож, результат був досить «красномовний»: після виборів 24 листопада та 08 грудня 1946 року, комуністична партія (84 членів) стала найбільшою за чисельністю у Люксембурзькому палаці. Автори про це пишуть так: «Сенат розп'яли, тобто його роль було зведено до дорадчого органу». Проте Рада Республіки має одну гарантію при цьому: «перегляд Конституції, що стосується її існування, не може бути здійснений без її згоди» (ст. 90) [2]. Також Рада бере участь у виборах Президента Республіки (ст. 29) [2]. Кінець так званого трипатризму стане певним знаком до повернення Радикальної партії (домінуючої партії Третьої Республіки). Тож, Андре Марі, тогочасний голова Ради, створив прецедент 13 серпня 1948 року, поставивши питання про довіру членів Ради Республіки. Результатом стало прийняття 23 вересня 1948 року Закону, що відновлює з цією метою колегію виборців і систему голосування колишнього Сенату, «великої ради французьких комун», які діють і сьогодні. [6, Р. 30.]

Швидкий параліч інституційної системи Четвертої Республіки спонукав учасників післявоєнного періоду замислитися, з одного боку, про доцільність раціоналізації парламенту шляхом подальшого регулювання умов притягнення до відповідальності уряду згідно з текстом закону, щоб зіткнутися з можливою законодавчою обструкцією та, з іншого боку, остаточно реабілітувати право на зняття обмежень на його використання. [8, Р. 132]

Висновки:

1. У висновках про те, чи Конституційний комітет у Четвертій Республіці у Франції був «охоронцем» Конституції, першим, на що необхідно звернути увагу, є парламентська більшість і те, що остання може «загрожувати» захисту прав людини. Одним із недоліків Четвертої Республіки у Франції була «урядова нестабільність». З 1947 по 1958 роки уряди змінювалися з рекордною кількістю. Чим це пояснюється? Першою причиною є переважання парламенту у системі органів державної влади. Парламент втручається у діль-

ність уряду шляхом інвеститури (парламенський спосіб формування уряду). Іншою причиною є пропорційна система голосування, що провокує відсутність політичної більшості. Постає очевидна проблема – необхідність зміни форми правління у державі.

2. З іншого боку, парламент часто відмовлявся від своєї законодавчої компетенції, приймаючи закони, що надавали уряду особливі повноваження, до прикладу, видавати декрети-закони. Тобто, відбулася ситуація «змішування повноважень», що похитнула стабільність Четвертої Республіки.

3. У Четвертій Республіці контроль конституційності, здійснюваний Конституційним комітетом, полягав у визначенні формальної «правильності» законів. Це могло привести до відтермінування їх оприлюднення до моменту остаточного перегляду Конституції, а не до власне відміни самого закону.

4. Крім того, члени Конституційного комітету призначаються політичними групами, що присутні в палатах парламенту, за пропорційним представництвом, тож, фактично, Конституційний комітет представляє сили, присутні у парламенті. Також призначення членів відбувається на початку кожної річної сесії, щоб контроль за членами Конституційного комітету був регулярним з боку парламенту.

5. Отже, Конституційний комітет мав на початку своїм завданням механізм моніторингу конституційності законів, а насправді обмежився роллю арбітра між двома палатами парламенту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бадида А.Ю. Поняття «конституційного блоку» в Французькій Республіці: доктрина і судова практика. Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики: матеріали наукового семінару (19 червня 2020 р.). Львів: ЛьвДУВС, 2020. С. 7–13. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/30216>.
2. Constitution de 1946, IVe République. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/les-constitutions-dans-l-histoire/constitution-de-1946-ive-republique>.
3. Martial Mathieu. La justice constitutionnelle en France, du rejet a l'adoption. *REJUR – Revista Jurídica da UFERSA*. Mosoró, v. 6, n. 12, jul./dez. 2022. P. 204–216. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/11+frances.pdf>.
4. Marc-Antoine Granger. Le rôle symbolique du Comité constitutionnel sous la IVe République. *Fiches de contentieux constitutionnel*. 2018. 260 p. URL: https://www.editions-ellipses.fr/index.php?controller=attachment&id_attachment=48516.

5. Manon Charpy. Le Comité constitutionnel de la Constitution de la IVe République. *Jus Politicum*, 2015. n°16. P. 443–502. URL: https://juspoliticum.com/uploads/jp16-t22_memoire-charpy.pdf.
6. Pierre Avril. Jean Gicquel. La IVe e entre deux républiques. *Pouvoirs* – 76. 1996. P. 27–44. URL: http://www.prepadroit.com/wp-content/uploads/2012/09/QUATRIEME_REP.pdf.
7. Martin Loughlin's Foundations of Public Law. A Critical Review. *Jus Politicum*. 16 Juillet 2016.
8. Francesco Natoli. La pratique constitutionnelle en temps de crise: étude comparée: France, Italie, Espagne. Droit. Université de Nanterre. Paris X, 2021. URL: <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-03277279/document>.